

Надежда Стоянова
Софийски университет „Свети Климент Охридски“
Researcher ID (Web of Science): N-2635-2018
ORCID ID:0000-0001-5599-8398
nadezhdaas@uni-sofia.bg

Отложеният диалог. Образът на писмото в българската поезия от края на 60-те и 70-те години на XX век

Nadezhda Stoyanova
Sofia University St. Kliment Ohridski

Delayed dialogue. The Image of the Letter in Bulgarian Poetry of the Late 1960s and 1970s

Abstract

This research work is focused on the interpretations of the letter as a literary image in Bulgarian poetry of the late 1960s and 1970s, as well as on the question of the sender and their complex relationships with the addressee. The image of the letter is presented in two ways. On the one hand, a letter received or sent becomes an expression of hope for the presence of the Other, despite the distance in space or time. On the other hand, the written messages do not always reach their addressee, or it may be difficult to reconstruct their content – the envelopes are sealed, the content is fragmentary and laconic. Therefore, they can awaken the fear of the absence of the Other – a fear that, during these years, is no longer devoid of post-structuralist intuitions about the vulnerability of the subject. The study is divided into three parts that consider the issues of the expected or unexpected letters; the unarrived, unwelcome, and unopened letters; the unwritten or written letters.

Keywords: Bulgarian poetry, the 1970s, letters, “silent poets”, subject, sender, addressee

Проблематизирането на шепота и мълчанието в българската поезия от края на 60-те и 70-те години на XX век неминуемо насочва вниманието към значимостта и функцията на езиковия акт. В своята статия „Поетът и тишината“ Иван Станков казва, че „о-странеността“ на част от авторите, принадлежащи към това поколение, от говора превръща „думите от средство за изразяване в предмет на изображение“ (Станков 2015: 75). По този начин т.нар. „тиха лирика“ се включва своеобразно в по-широкия контекст на мало- или многоглаголстването в българската литература от 70-те и 80-те години, някои от чиито разнородни тематични посоки са обобщени от Михаил Неделчев така: „... темата за говоренето, за казването – на най-важното или обратното, за дърдоренето, за прошепването, за рецитирането, за извикването се превръща в централна за поезията на късната социалистическа епоха. [...] Тя се модифицира с оглед наистина на това не само кой как говори, а и на кого говори и дали е чул, дали има надежда за чуване.“ (Неделчев 2015: 108) Тоест, от една страна, могат да се разглеждат разнообразните проекции на словото, някои от които са и метафорични. Гергина Кръстева разчита промяната в гласа чрез „други, различни възможности за гласово изразяване“ – „въпреки думите“, а някои от най-интересните прояви на тези възможности, които тя набелязва, са „гласът-поглед“ и „фигурите на мелодията“ (Кръстева 2012). От друга страна, независимо от формата на проявеност на гласа, една от основните му роли остава комуникативната, а закодираният звук или наглед (по Кръстева) и тихо изречената дума предполагат немногочислена аудитория, вероятно редуцирана до единично присъствие; смълчаването от своя страна говори за неразпознаване на адресата или отсъствие на такъв. Затова и няма да е откритие на настоящата студия, ако се каже, че за една от характеристиките на тази лирика може да се приема не само физическата сила или модулация на гласа¹, но най-вече поставянето на въпроса за адресата и

¹ Заради тематичните и дискурсивните ограничения, които в своята начална формулировка предполага, предложеното от Пенчо Данчев понятие „тиха лирика“ (Данчев 1972а: 71–72) нееднократно е оспорвано от българските литературни историци в годините след това (вж. напр. Стефанов 1988: 150–151, Неделчев 2015 и др.). Гергина Кръстева открива и идеологическите основания за неговата употреба през 70-те години, като набелязва генеалогията му и търсената, но незаявена връзка с дискутираната в началото на 70-те години

сложните му, многопластови взаимоотношения с адресанта. Казано с метафората на Иван Станков, в тази поезия Другият може да е „на една врата разстояние от мен и няма кой да я отвори.“ (Станков 2015: 80)²

В това изследване ще се насоча към още една форма на комуникация, която може да се открие в лирическите произведения от края на 60-те и 70-те години, комуникация не „въпреки думите“, а чрез думите. Тя е писмената. Тъкмо писменият модус на контакт в голяма степен предпоставя фигурата на скрития Друг – онзи, с когото общуването е търсено, но проблематично или невъзможно в тукашното и сегашното, или онзи, който сам остава дискретен, мълчалив. Нерядко в произведенията, публикувани през тези години, присъстват книгите, вестниците, археологическите надписи, некролозите, но и писмата (със сродните им пликосе и телеграми), като тъкмо последните ще бъдат основен обект на настоящата студия. На фона на идеологизираната и празна многоречивост в обществения, а и в културния живот във времето на социалистическа България пощенската вест като поетически образ се явява знак за пожелано общуване, но и за търсена мяра в него. Тази мяра засяга и броя на адресатите – с писмата и телеграмите, за разлика от другите текстове, не се търси публичност, а най-вече конфиденциалност, предполага се, че тези съобщения съдържат нова, лична, нефикционална, а емоционална или фактологично удостоверима информация, чрез която се споява връзката между Аза и Другия. Така полученото или изпратеното писмо, на първо време, се превръща в израз на надежда за присъствие на ближно същество, дава увереност в наличието му, въпреки неговата пространствена или времева отдалеченост. Самите писмени послания обаче невинаги достигат до своя адресат, а ако това се случи, то нерядко трудно се реконструира тяхното съдържание – пликосете са запечатани, съ-

в Съветския съюз „тихая лирика“, осъждана заради липсата на обществена ориентация и обръщането към една „отмираща патриархална нагласа към света“ (вж. Кръстева 2011; вж. още Кръстева 2015: 23).

² В голяма степен темата за липсващия Друг се отнася към големия проблем за маргинализацията в съвременната българска литература – проблем със своите „амплитуди“, различни културологични, а и биографични контексти, с които по-разгърнато се занимава Елка Димитрова (Dimitrova 2016: 4; Димитрова 2017; Dimitrova 2019; Димитрова 2022).

държанието е фрагментарно, лаконично, написано на нечетими кодове, което налага бавния и трудоемък прочит или отказа от такъв. Затова и неразчетеното или очакваното, но непрстигнало писмо може бързо да събуди страха от отсъствието на Другия – един страх, който през тези години вече не е лишен от пост-структуралистични интуиции за уязвимостта на субекта (вж. напр. Рае 2020: 247–248).

Както вече стана ясно обект на анализ ще са лирически текстове, публикувани от края на 60-те години, когато авторите от новото поетическо поколение започват да правят своите дебюти, и от 70-те, когато излизат някои от най-представителните им книги, като ще се правят препратки с отделни идейно близки текстове, появили се в началото на 80-те, и ще се стъпва както на добре познати вече художествени текстове, така и на такива, които са били по-рядко обект на внимание. Съвсем не всички коментирани тук произведения принадлежат на поети, полагани от критиката в спорната група „тихите“, но подбраните творби проблематизират връзката между Аза и Другия и са на автори, направили своя дебют в посочения период (т.е. встрани остават образите на писмата в поезията на автори, дебютирали през други десетилетия, защото в тях може да има други поетологически, но и идеологически напластявания). В този смисъл, темата за търсения и ненамерен диалог с другото човешко същество, която беше определена по-горе като съществена за т.нар. „тиха“ лирика, може да се приеме като по-съществен обединяващ признак (от този на интензитета на гласа) за поезията на голяма част от авторите, появили се на литературната сцена в края на 60-те и през 70-те години, и така той може да модифицира литературно-историческата представа за тяхното поколение. При това тук не се настоява, че писмото не се открива като фигура в произведения на българската литература, писани в различни десетилетия, а само че по-високата честотност на този образ в поезията на въпросното поколение, писана през разглеждания период, осъществява особена концептуална споеност между текстовете по отношение на търсения диалог с онзи, който субектът иска да разпознава като ближен.

Преди да се насоча към конкретни наблюдения върху художествените текстове, ще избързам да доразгърна контекста на двете посоки в интерпретация на образа на писмото, които бяха

набелязани. Едната перспектива предполага, че в произведенията думите могат да носят белезите на споделената и обединяваща травма на иначе разпилените във времето и пространството човешките съдби. Тази възможност за разпознаване и близост, която писмените послания предлагат, всъщност се оказва шанс за освобождение на Аза от страха за неустойчивостта на Другия, но и на себе си. По този начин поезията на 70-те години може да се превърне в последен пристан на високия неоромантически идеализъм, понякога настойчиво удържан („Да не забравям никога...“ – вж. Цанев 1968: 33³), но задаващ отношението към художествения образ, в който е концентрирана надеждата за осъществимостта на бляна за смисъл и трайност на земното човешко битие.⁴ Не е случайно, че Пламен Антов открива една от генеалогичните линии на „тихата лирика“ в нейното възкресяване на „интровертно-метафизичната традиция на модернизма от първата половина на века – склонността към философска вгледаност в отвъдвидимата същност на света...“ (Антов 2015: 120). През тази перспектива може да се каже, че образът на писмото, в различните му разновидности, във висока степен е в състояние да изрази идеята за възможния комуникативен канал между тукашното и отвъдното, но и за устойчивия метафизичен статут на фигурата на Другия. В същото време обаче, в поетическите текстове се вижда, че посланието невинаги успява да осъществи бляна на Аза, че в закодираните фрагменти, в недоразбраните знаци започва да прозира онова размиване на „себе си“ и размиване с Другия, които писменият текст и асинхронната комуникация предполагат. Липсващото писмо, липсващият Друг са в състояние да лишат света от идеята за отвъдност, да оставят субекта да се лута сам в глухата провинция на тукашното, дори и при формалното наличие на събеседник (вж. например стихотворението „Тъга“ на Борис Христов – Христов 1977: 10). Около десетина години по-късно този усет за дистанция спрямо себе

³ При позоваването на текстове на Иван Цанев са предпочитани първите редакции на стихотворенията, публикувани в поетическите книги на автора.

⁴ Този уклон към художествения образ при поетите от това поколение е разпознат още от Пенчо Данчев, който назовава крайните измерения на тази тенденция (каквито при определени автори, днес не особено популярни, трябва да признаем, се срещат) „образомания, метафоромания“ (Данчев 1972б: 73).

си, но и спрямо света ще се разгърне и ще се превърне в открояващ се, а често и гротесков знак за драмата на човека в края на социалистическата епоха, а и от началото на Прехода (вж. например „Кой сънува моя живот“ на Владимир Левчев – Левчев 1983; „Животът продължава да ни превъзхожда...“ на Румен Леонидов – Леонидов 1982 и др.). В поезията от края на 60-те и от 70-те години обаче тя е все още съществуваща на остатъчния, все по-колебливо заявяван в произведенията идеализъм.

Очаквани и неочаквани писма

Усетът за недостиг на битиен смисъл е в сърцевината на поетическите светове, създадени в разглеждания период. Неспойството, с което се очакват писмените вести, говори за опита тази празнина да бъде потулена, отвореният пространствен, времеви, а и екзистенциален зев между човека и неговия пожелан ближен да бъде надмогнат. По тази причина и откриването на писмото много често се свързва с модификацията на пространствено-времевата ориентация.

Една от причините за житейската болка в лириката от тези години е самотата. В произведенията отсъствието на ближното човешко същество често бива изведено още на паратекстово ниво или е представено под формата на констатация, т.е. самотата е заявена не като абстрактна категория, а като удостоверим факт. Тя е „регистрирана“ в някои от стиховете на Калина Ковачева от „Той няма да се върне“ (Ковачева 1970: 27), на Миряна Башева (една поетеса, полагана принципно встрани от „смълчаващата се“ лирика на 70-те) от „Вкъщи днес няма гост...“ („Може да няма гост. / Може да дойде – никой“ – Башева 1976: 21), на Живка Балтаджиева от „Отсъствие“ (Балтаджиева 1982: 22), сходна е и интенцията, макар и изказана в различна езикова форма, в питането на лирическата героиня в „Има ли някой“ на Огняна Свиленова (Свиленова 1971: 33). Самотата става физически удостоверима и чрез съзирането на промяната на темпоралните и пространствени отстояния от и до човека. В някои случаи те са неимоверно големи: „В друго време, на друга планета – / в далечна галактика / ти живееш с друго момиче.“ (Ковачева 1970:

49).⁵ В други се забелязва усилено движение или желание за движение: „Стремлаво бърза влакът / и чукат колелетата по релсите, / коват в нощта желязната мелодия / на твоето отдалечаване.“ (Цанев 1977: 54); „В края на зимата ще тръгна към тебе, / в края на зимата“ (Ковачева 1970: 33). Така светът, огледан през българската поезия от края на 60-те и 70-те години, започва да изглежда лишен от единен център и компактност. Създава се представа за нееднородно и разтрошено на отделни елементи пространство, за разделени човеци, чийто свят се нуждае от физическо, но и символно скрепване. Един от елементите, които са в състояние да осигурят тази свързаност и да центрират / да целеположат Аза и Другия, е писменият текст. Писмото се превръща в нишката, с която могат да се навържат човеците и разпръснатите елементи на света.

Различни са лирическите „сюжети“, през които този податлив на фрагментаризиране свят присъства в лириката от разглежданите години. В поетическия текст на Иван Цанев „Сам в следобед“ от стихосбирката „Телеграма“ например внезапната и краткотрайна буря, на която става свидетел Азът, не нарушава идеята за хармоничната единност на битието, но събужда страховете за трайността на този естествен ред:

Как всичко е на мястото си тук
и коренът му жаден го подкрепя.
Възможно ли е някой ден да се прекъсне
туй простичко и мирно битие,
пронизано от редки гръмотевици?
(Цанев 1977: 29)

Тогава именно като алтернативна на природната свързаност се явява културната, реализирана чрез волята на човека да събере разпръснатия иначе свят, а в стихотворението – чрез усилието на пощенския раздавач да свърже отделните човешки светове: „навързва сякаш къщите на броеница“ (Цанев 1977: 29). В публикуваната през същата година стихосбирка на Андрей Андреев „И посрещнете щъркелите“ фигурата на пощальона има аналогична

⁵ От стихосбирката на Калина Ковачева могат да се посочат още примери, които говорят за тази далечност от близките: „Татко мой, ти, който си далече – край Дунава“ (Ковачева 1970: 15); „Майчице моя, колко реки ни разделят“ (Ковачева 1970: 25) и др.

функция – той се оказва един от означителите на познатия делничен ритъм: „И пак разсъмване... И слънце... [...] Отключени са всички пощи [...] / И раздавачите отново / самотни тръгват по света.“ (Андреев 1977: 5) В стихотворението на Андреев обаче личният разказ, чрез който трябва да се осмисли животът на героите, се разгръща в друго, празнично време: „веднъж в неделята, в годината“ (Андреев 1977: 5). Но в стихотворението на Иван Цанев същинският център, който обединява хората, е по-различен – той се изразява в споделената и специфично модерна нетърпеливост към новостта и новината, която както вестниците, така и писмата могат да разкрият:

Посрещат го отворени вратите –
и всяка е една уста нетърпелива,
която пита: „Днес какво ни носиш
във чантата, претъпкана с вестници
и с писма?“

(Цанев 1977: 29)

Тази интерпретация на образа на писмото привидно може да бъде разколебана от стихотворение като „Телеграма“ от едноименната стихосбирка на Иван Цанев, в което неочаквано полученото съобщение за смъртта на съпруга сякаш насича живота на героинята и променя представата ѝ за хода на времето:

Защо неясен трепет ни обхваща винаги,
когато чуем стъпките на раздавача?
Случайност някаква, секунда бегла – и животът
започва да тече обратно...

(Цанев 1977: 26)

Но във финалните стихове се разкрива, че телеграмата е функция на окръглящото се тъкмо в своята вътрешна антиномичност битие на Аза: „а болката и щастieto се съединяват / в оназ далечина трептяща и неуловима, / която все наричаме душа.“ (Цанев 1977: 27) Затова и вестта се превръща в съществен компонент за съзряването на субекта, за активизирането на неговата рефлексия за сложността на живота. В един по-късен текст на поета – „Накрай света“ – с появата на надеждата за пощенска пратка започва да се разраства мечтата за жизненост и пълнота на изоставения в покрайнините на земята човек:

Да ме засее с новини от пролетната поща
и с птичи глас да възвести дървото,
че нещо зрее в мен и ме тревожат нощем
подземните сърбежи на живота.

(Цанев 1981: 7)

В „Накрай света“ образът на пощенската пратка реферира към природна реалия, но показва културно мотивираното интерпретативно усилие на Аза, търсещ онези знаци, разчитането на които би се отразило на него и на представите за неговата местоположеност. Писмото е образ, чрез който се извежда желанието на субекта да изследва заобикалящото, да научава „буквите“, чрез които този свят му праща посланията си. И в стихотворението „Утринен мотив“ на същия поет писменото послание назовава възможностите на субекта да открива и разчита кореспонденциите между природния и човешкия свят: „Върху огромната небесна книга / пак лястовичите опашки пишат / писма с огромни, лъкагушни думи.“ (Цанев 1977: 8) Въобще образът на писмото в разглежданите лирически текстове позволява да се разпознае това извънредно търсене на словото, на буквите, на знанието и паметта за човешкото, но и за природното битие. Затова става отличителен и интересът към древните надписи, към възпоменателните плочи, към знаците по разкопките, т.е. към „писмата“ от миналото към настоящето. Доколкото обаче при тях липсва индивидуалната адресираност на посланието, те тук няма да бъдат разглеждани, макар че примерите показват интерес не към колективната история, а към особеностите на личните истории, към трънливите и потайни пътища на индивидуалните съдби.⁶ И все пак, личното писмо, превърнало се в исторически

⁶ Голяма част от тези текстове са отражение на модата по археологията, разгърнала се след 60-те години на XX век, и по историческите реконструкции в различните им художествени и нехудожествени форми. В поетическо отношение в интереса към тази проблематика може да се открие близост с произведенията на Иван Теофилов (не е случайно, че стихотворението „Археологически разкопки“ на Иван Цанев е посветено на Теофилов – Цанев 1977: 17–18) и да се намери още едно доказателство за тезата на Пламен Антонов, според когото в лириката на 70-те се наблюдава „усилване докрай на един от двата лирически гласа, съставляващи статуквото на 60-те – идеологически непредставителният“ (Антонов 2015: 119). Художествените текстове, тематизиращи проблема за археологическите или паметни надписи, издават стремежа за темпорална свързаност, за откриването на аналогичен на настоящия житейски опит от миналото – вж. напр. малко по-късно публикуваните стихове на Андреев: „По каменните писмена, / дошли до нас от вековете, / прочитам между редовете: / човекът търси топлина“ (Андреев 1984: 18). Дори и да не се откриват писмени знаци по артефактите, се вижда сходство в интерпретацията на древните артефакти – вж. „Братска могила“ (Цанев 1977: 10). Усилието

факт и публично достойние, се появява в стихотворението на Калина Ковачева „Пред гроба на Венета и Иванка във Велико Търново“ и предлага отговори за идентификацията на Аза, пречупени през идеята за осъществената връзка между частно и национално в разбирането за двете лирически героини и исторически фигури: „Аз дойдох да те питам... Но след теб е писмото.“ (Ковачева 1970: 18).

Беше казано, че характерното за поезията от края на 60-те и 70-те години усещане за самота рефлектира върху представата за „разтросеност“ на света. Възможностите да се съзре единност и свързаност на битието са в състояние да провокират химничния повик на лирически субект, а текстове като „Пчела“ и „Семеен празник“ на Иван Цанев свидетелстват за това („Частичките съединяваш и вдъхваш сладост на нещата“ – „Пчела“, Цанев 1977: 14; „Ти, майката на всичко, как ли смогваш / отломки да слепяш всеки божи ден?“ – „Семеен празник“, Цанев 1977: 39). Образът на писмото обаче не предполага толкова природната / естествената, а най-вече културно моделираната свързаност на света, обусловена от херменевтичното усилие на Аза и от неговата хуманистична вяра в способностите на човека да се превръща в „майстор“ – автор и читател, който съчетава знаците в текст, а фрагментите – в свят.

в разгадаването на текста се открива в стихотворението „Чешми“ на Андрей Андреев: „Очите ни преуморени / от продължителния път, / се взират с тихо изумление / във камъка – да разчетат / в кой месец и в коя година / кой майстор построил чешма / във знак на обич към родина, / към майка или към жена.“ (Андреев 1971: 18–19) Тъкмо в „Чешми“, но още и в „Паметна плоча“ на Иван Цанев може да се говори за стремежа да се открие не някакъв колективен, а най-вече личен опит, да се познае субектът, скрит зад остатъчните знаци: „И колко пъти сме се разминавали по стълбите със / него. / Но можем ли да обясним какво се крие / зад тези букви, издълбани върху камък: „Тук живя / героят...“ (Цанев 1977: 12) В този контекст ще бъде споменато и публикуваното в сп. „Пламяк“ през 70-те години стихотворение на Димитър Пантелеев „Над стария летопис“, въпреки че авторът принадлежи на друго поетическо поколение: „... аз бях разтворил летописа, в който / една корава българска ръка / бе издълбала двеста прости реда / за моя роден край и бащин род. / Хартията му беше потъмняла, / и буквите от времето – изтлели, / но в мрака аз успях да разгада / названия, години, имена / на хора, на събития и бури...“ (Пантелеев 1971: 5) Парадоксална в заявката си да открие думите на миналото, които обаче назовават отсъствието на опита, е кратката стихова форма „Разчетен надпис“ от едноименната стихосбирка на Георги Белев: „... но липсата на вчерашната болка / е също болка...“ (Белев 1976: 47).

Непристигнали, нежелани и неотворени писма

Писмата в поезията от края на 60-те и 70-те години обаче рядко пристигат, а трескавото им очакване остава излъгано. Зад нетърпеливостта постепенно започва да се прокрадва невротичната тревога, прикриваща травматичното съзнание за изоставеност. Образите на *забавящите се или непристигащи писма* засилват още повече у човека чувството за самотност и маргинализация. Провокира се страх от невъзможността за власт върху настоящето, едно трайно безпокойство, което намира своя резултат в усещането за отчуждаване от себе си – драмата на очакването и на отчаянието се проектира върху фигурата на друг субект, спрямо който Азът може да е в отношение на себепознаване и различаване, но не и на пълна идентификация. В същото време, застрашаващата липса на писмото парадоксално води до отказа то да бъде получено или прочетено, отразяващ желанието на субекта да удължи времето на влияние върху настоящето и контрол върху себе си.

В сърцевината на представата за отсъстващия смислов, а и житейски център е образът на писмената вест в стихотворението „Бряг“ на Калин Донков. Лирическият Аз е представен като пътник, който сякаш на първо време разпознава в тъжното очакване на провинциалния човек собствената си самотност от приятели и врагове:

Стопанките забравят да заключат –
дано заварят гости у дома.
Причакват пощата за всеки случай
мъже, неполучаващи писма.
(Донков 1977: 32)

В действителност обаче читателят може да открие разликите между персонажите: мъжете, причакващи пощата, имат постоянен адрес, който прави получаването на писмо все пак възможно, докато шансът пътникът, който мимоходом преминава през чужди градове и села, да получи писмо, е почти нулев. В следващата строфа се увеличава още повече степента на неосъществимост на очакваната среща с Другия, тъй като инициативата на субекта намалява:

Под призрака на щастие далечно,
съгледал на умората брега,
във възрастта на трудната сърдечност
човек усамотява без тъга.
(Донков 1977: 32)

Аналогична е тематичната, но и концептуална основа на публикувания малко преди това лирически текст „Командировка“ от Георги Белев. В него идеята за несбъдната среща и бързото остаряване на Аза е проектирана върху олицетворения град и огледана в неговите очи: „Брадясал град. / [...] / Сега в очите му разглеждам / онази мъничка история...“ (Белев 1976: 33, 34) В текста е видима началната воля за преодоляване на кризата от непристигащите вест: „накрая търся в джоба химикалка – / адресите ни охкат за писма“ (Белев 1976: 32). Отсъстващите писма довеждат до изпреварващо преживяване на старостта:

Когато остаряя, ще разправам
с печална умъдряла нотка,
че тука съм изпуснал някога
голямата любов в живота си.
(Белев 1976: 33)

В контекста на произведението търсенето на химикалка може да бъде разчетено и като автоироничен жест, тъй като то може да предполага изпращане на писмо до себе си, т.е. произвеждане на самозаблуда за някакво човешко присъствие. Но то е и вид самосъхранителен жест, тъй като позволява да бъде тълкувано като възможност за опазване на онзи аспект на младостта, който не е свързан с физическата възраст, а със съществуващата вяра за възможната среща с любовта. В лириката на Георги Белев обаче активният ироничен дискурс постъпателно изобличава всяка илюзия за опазване на себе си чрез играта на подател и получател, затова и лирическият субект изговаря невъзможността за близост: „О, как не мога да се скрия / в храст от жестове и думи...“ (Белев 1976: 33)⁷

⁷ Дори получената вест, от която обаче липсва личният ангажимент, пълноценната информация, може да се окаже по-скоро знак за раздяла, отколкото за близост. В стихотворението, нелишено от соцреалистически патос, „Приятели“ на Андрей Андреев образът на писмото показва отчуждение от връстниците, а с това и от младостта: „Строите пътища и сгради, / поливате

Разминаването със себе си е обект и на споменатото вече стихотворение на Миряна Башева „Вкъщи днес няма гости...“, в което безнадеждното очакване на Другия се представя чрез своеобразна иронична и автоиронична художествена вариация на поговорката „да чакаш от умрял писмо“. Радикализацията на драмата на лирическия Аз се открива в откъсването на гласа / на вика от субекта. В третата строфа викът като че е лишен от интенцията и волята на Аза и носи предчувствието за трагичното разминаване със субекта на писмото:

Или ще пуснат плик
с почерк отдавна секнал,
и от невярващ вик
стълбите ще отекнат.

В петата строфа гръмкият и несекващ стон принадлежи на къщата (неслучайно е изразен с несвършената форма на глагол – „викам“), превърнала се в метонимия на сякаш „вградения“ в нея лирически субект:

Може да няма гост.
Може да дойде – никой.
Няма ни вест, ни кост.
Къщата страшно вика.
(Башева 1976: 21)

Персонифицираните вещи не заместват субекта в стихотворението на Иван Цанев „Отсъствие от къщи“, но чрез тяхното бездействие се изразява отсъствието на Аза; липсата на воля, която да ги раздвижва, липсата на воля за създаване на текстове. Това произведение индиректно поставя въпроса за празната къща, в която отсъства близкото човешко същество, което може да изпрати вест, а читателят има основание да попита дали Азът наистина не е „вкъщи“, след като той може да опише детайлно вещите, но и познава настоящото състояние на изоставения дом:

Над масата не се навежда никой
и е отвикнал моливът да пише,
цигара не дими във пепелника,

цветя и ниви. / И с два-три реда се обаждаме / и пишете, че сте щастливи. [...] ...Как си отивате, момчета, от вселите ми години.“ (Андреев 1971: 28, 29)

а столът, щом те няма, е излишен.
(Цанев 1968: 8)

Така усъмняването в наличието на другия човек в света, неминуемо започва да откъсва Аза от представата за себе си, да поражда гласове, за които невинаги може да се предполага, че изразяват волята му, а може би и да създава текстове, лишени от автентиката на почерка му и фактологията на настоящето.

Наличен е обаче и противодействащият импулс, изразяващ нуждата от опазване на автономния глас, на личната воля, открива се желанието за прекъсване на връзките и зависимостите с Другия, за разчертаване на параметрите на личната свобода и на емоционалната себестойност. Още в заглавията на стихотворенията „Сама съм и ми е добре“ на Екатерина Йосифова (Йосифова 1969: 41) и „Сега ще си отида...“ на Калина Ковачева (Ковачева 1970: 45) се разчита този рефлекс, който може да бъде определен и като самосъхранителен. Единствено самотникът, странящ от конформизма на всекидневните решения и от житейската суета на съвремието, в творбата на Борис Христов „Самотният човек“ може да съхрани дълбочината на човешкия опит и да го предаде чрез създадените текстове, но вече не като писма, а като стихове: „Но ако пише стихове, той непременно ще остави / една сълза в очите или драскотина в паметта ви...“ (Христов 1977: 27).⁸ Написаният стих позволява лирическият Аз да съзре съдбата си в емоционалното отшелничество на героя и събужда съзнанието за собственото отсъствие от живота на ближния, за отговорността пред чуждата самотност. При това обаче границите на самотника остават ненарушени, а границите на Аза, описващ и откриващ себе си в самотния човек, са вече разпознаваеми.

Писмото като поетически образ в произведенията от края на 60-те и 70-те години започва да издава (без да експлицира) идеята, че изпратеният текст не може да съхранява Аза, а е само камуфлаж, зад който се крие не друго, а отдавнашната липса на субекта. Травмата от разминаването на текста и „автора“, на очакване и реалност се съдържа в отказа да бъде отворен пликът в

⁸ В края на произведението книгата се превръща в опорна точка за удържане на човека отсам тънката граница между живота и смъртта: „В едната си ръка той носи книга за душата болна, /а с другата самотният човек възженце стиска в джоба.“ (Христов 1977: 28).

стихотворението на Борис Христов „Затворено писмо“. Произведението говори за разединяването на жестове и думи – пликът е определен като „забравен“, а всъщност цялото житейско усилие на лирическият Аз е свързано с разгадаването на тайната на посланието („Отдавна тръгнах аз, за да настигна пощальона“ – Христов 1977: 40); субектът иска да научи кой е подателят, а вероятно вече притежава неговия образ („снимка на момиче“ – пак там) и пази скрита история с него („И мъничко петно, останало от някоя сълзица...“ – Христов 1977: 40). Азът знае, че писмото е вик „от края на света“ и сам се е запътил да търси към „края на земята“ уж пощальона, а всъщност изпращача: „Да стигнем края на земята и да скочим от трамплина. / И ако трябва, да почукаме на портите на бога.“ (Христов 1977: 41) Остава обаче за читателя скрит въпросът дали ще се отворят портите, ако продължава да е затворено писмото, ако страданието на ближния остане неразбрано и бъде забравено. Но и дали отварянето на писмото ще означава постигане на близостта с Другия, или ще отбележи решителното раздалечаване с него, „оронващото“ се за пореден път щастие, разминаването със субекта на писмото.

Сходен е маскировъчният жест в стихотворението „Почти съм те забравил“ на Андрей Андреев – в текста любимата се представя като почти отсъстваща от паметта на Аза, а всъщност не е. Но докато в произведението на Борис Христов има опит за изтласкване на травмата чрез привидното пренебрегване на писмото, тук отварянето на плика бележи повторното разраняване на голямата екзистенциална болка на лирическият Аз: „С едно писмо от мама по стълбите политам. / Почти съм те забравил... А ти ме помниш още.“ (Андреев 1971: 51) В друг текст от 70-те години – „Следобедна флейта“ на Кирил Кадийски – се прави опит за изтласкване на травмата чрез образи, представящи надеждата за себе си и за света: „Все едно е дали си красив, или грозен, / щом света преобразяваш с очите си...“; „Ще разкъса дрехите ми и ще видят всички в тоя час – / слънцето отдолу като броня съм облякъл.“ (Кадийски 1979: 7; 13) Този оптимизъм обаче последователно се пропуква, като една от фигурите, чрез които се представя вътрешният драматизъм на Аза и неговият страх пред вече липсващия друг, е тъкмо тази на писмото, подсказващо, че преобразяващата света воля на субекта невинаги може да се рe-ализира, доколкото самият свят остава анонимен и загадъчен:

„Локвите са разпилени писма със слънчеви марки, / там – тайна за всички – чии ли последни мисли лежат?“ (Кадийски 1979: 7)

Разгледаните художествени текстове показват как писмото като фигура постепенно спира да чертае пътищата до Другия, а начева с разделните линии. Прехвърлянето на болката от непристигащото писмо обозначава желанието за дистанциране от травмата и същевременно открива възможността за обективното ѝ и аналитично осмисляне, като при това Азът се освобождава от необходимостта да реагира на случващото се. От своя страна отказът от писмото е знак за предчувствие за емоционалната или физическата липса на Другия. И при двата случая обаче се стига до намаляване на интензитета, до редуциране на действеността в поезията от края на 60-те и 70-те години, но и до все по-голямото размиване на фигурата на адресанта / на субекта.

Ненаписани и написани писма

Като отговор на тази опасност от изличаването на субекта, скрит зад знаците на писмото, в някои произведения се наблюдава желание за писане на писма, посредством което могат да се открояват или въобразяват фигурите на адресата и адресанта. Това е волеви жест, който по своя смисъл може да кореспондира със споменатия в началото пожелателен или императивен характер на определени стихотворения от поезията, писана в края на 60-те и през 70-те години. Заглавието на вече цитираната стихосбирка на Калина Ковачева – „Трябва да те има“ (1970) – може да се тълкува като израз на увереността в наличието на другото човешко същество, но и като настоятелно желание за неговото присъствие: „Чуй, дай знак. Със удар ме причакай, / с дума зла, дори с коварна мисъл.“ (Ковачева 1970: 55) Близък е модалният ефект на стиховете от „На баща ми“ на Миряна Башева, в които субектът отхвърля възможността за отсъствието на родителя: „Не знам, че си загинал. / Не искам и да знам. / Не искам да те нямам“ (Башева 1976: 10). Затова и създаването на писмото издава желанието за съвместно битие, въпреки понякога скептичната, но не апатична нагласа на субекта към света. Различна житейска мотивация е скрита в желанието на Аза да напише писмо, като художествените текстове показват, че целта на писменото послание е не толкова предаване на информация, колкото реконстру-

иране на фигурите на субекта – автор и читател.

При все това обаче написването и изпращането на писмото може да бъде възпрепятствано. В „И да можем...“ на Живка Балтаджиева възможността чрез писменото послание да бъде обрисувана пожелателната картина на добруване на евентуалните получатели е определена като неосъществима:

И да можем
с трудно дишащите устни на самата златна рибка
да ви пиша,
да ви видя някъде щастливи,
да вървя към вас и да повтарям
не урок, не обещаването изпълнимо, не ласкателствата,
мерени три пъти, след това едва кроени.

(Балтаджиева 1982: 32)

В други случаи написаното писмо е с намалена информативност, а неговата функция е само напомняща. В текста на Петър Анастасов „Писмо“ изпратеното послание изразява желанието на Аза да присъства в живота на любимата. Липсата на информация за нея провокира създаване на текст, чрез който се визуализира все по-голямото усамотяване на жената:

Ще си спомняш ли за мене
в тези чужди градове?

Може би сама и мокра
под варшавската мъгла,
ти ще засънуваш покрив
от тръстикови стебла.

(Анастасов 1968: 27)

И не на последно място, подателят и получателят невинаги са реални. Те могат да бъдат несъществуващи, въобразявани, митологизирани. В „Романтична песен“ на Калин Донков лирическите герои тревожно очакват съдбовните вестии, които писмата или телеграмите носят: „Чай изстиващ, закуска прекъсната / над тревожната поща.“ (Донков 1977: 5). В края на текста обаче дръхтата се превръща в своеобразно писмо от героично загиналия, предварително задал параметрите на собствената си митологизация субект:

Дай ми онази риза,
която само ти си прала и шила,
за да я познаеш,
ако вместо вест от мен ти я донесат...
(Донков 1977: 7)

Далеч не толкова драматично-патетично е отношението към романтико-митологизиращите дискурси в лириката на Миряна Башева. „Чернова за писмо до любимия” започва със скептичната ирония както към личните, така и към колективните митологии: „Отдавна подозирам принца / от приказките – / в демагогия.“ (Башева 1976: 26), за да завърши с автоиронично опровергаване на романтическата поетика и на сантименталната вяра в изключителността на Другия:

Хей,
аз съм протеже на музи,
с които в тъмно съзаклатие
са най-добрите ми илюзии
за принца
и за свободата.
(Башева 1976: 27)

Автоиронична към получателя на посланието е и жената субект от „Препрати това мое послание” на същата поетеса. Финалът на стихотворението може да се интерпретира едновременно като форма на романтическа идеализация на любимия, но и като насмешка, представяща неговата несъответственост на или липса от онзи свят, който „авторката“ на писмото разпознава като действителност. В този художествен текст любимият е представен не като адресат, а като пощальон, комуто с ироничен жест е възложена задачата да предаде посланието:

Препрати това мое послание
до живущите горе, далече,
сред студените звездни савани
Малки Зелени Човечета.
[...]
Да Им кажа, че ти си същият
като Тях –
звезден странник край Мен...
(Башева 1976: 46, 47)

Може да се каже, че писането на писма се разгръща като ан-

тиномичен процес. При него се прави опит фигурата на Другия, привидяна като адресат на съобщението, да бъде позиционирана в пространството и времето, посредством което фигурата на Аза като субект на текста и на света да бъде центрирана. В същото време се открива, че този процес не може да протече безпрепятствено, че различните дискурсивни обрамчвания могат да бъдат снети, за да оголят празната позиция на адресата и да проблематизират радикално функцията на адресанта, който също може да бъде привидян като нечий въображаем адресат.

Диалогът, осъществяван посредством писмата (телеграми и други писмени пощенски пратки), е винаги отложен заради разминаването на податели и получатели във времето и пространството. В българската поезия от края на 60-те и 70-те години обаче усещането за отлагане и за забавяне се увеличава прекомерно, създавайки представата за един дисоцииран свят, в рамките на който Азът е маргинализиран, а Другият – труднодостъпен или неоткриваем. Настоящото се преживява като междинно време на очакване, в което обаче все още прозира онази крехка вяра във възможната свързаност на хората и на света посредством знака, буквата и споделеното разбиране на посланието. Малко преди в отчаяние получателят да отвори плика и да открие, че в него е останал само изличеният от почерка на подателя текстови отломък.

Студията е подготвена по проект „Острови на неблажените. История на неконвенционалната българска литература от 1944 до 1989 г. в нейния социокултурен контекст“, № КП-06-Н60/1 от 16.11.2021, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

Библиография

- Анастасов 1968: Анастасов, Петър. Зимна нежност.* Пловдив: Христо Г. Данов. [Anastasov, Petar. *Zimna nezhnost*. Plovdiv: Hristo G. Danov, 1968.]
- Андреев 1971: Андреев, Андрей. *Неделя.* София: Народна младеж. [Andreev, Andrey. *Nedelya*. Sofiya: Narodna mladezh, 1971.]
- Андреев 1977: Андреев, Андрей. *И посрещнете щъркелите.* София: Народна младеж. [Andreev, Andrey. *I posreshtnete shtarkelite*. Sofiya: Narodna mladezh, 1977.]
- Андреев 1984: Андреев, Андрей. *Долина.* София: Български писател. [Andreev, Andrey. *Dolina*. Sofiya: Balgarski pisatel, 1984.]

- Антов 2015: Антов, Пламен. Тихата лирика – контекст, генеалогии, наследство. Колективният език. // „Тихата лирика“ в българската литература. София, Велико Търново: Кралица Маб, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, Катедра „Българска литература“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 117–148. [Antov, Plamen. Tihata lirika – kontekst, genealogii, nasledstva. Kolektivniyat ezik. // „Tihata lirika“ v balgarskata literatura. Sofiya, Veliko Tarnovo: Kralitsa Mab, Departament „Nova balgaristika“ na NBU, Katedra „Balgarska literatura“ pri VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2015, pp. 117–148.]
- Балтаджиева 1982: Балтаджиева, Живка. *Дневно осветление*. София: Народна младеж. [Baltadzhieva, Zhivka. *Dnevno osvetlenie*. Sofiya: Narodna mladezh, 1982.]
- Башева 1976: Башева, Миряна. *Тежък характер*. София: Български писател. [Basheva, Miryana. *Tezhak karakter*. Sofiya: Balgarski pisatel. 1976.]
- Белев 1976: Белев, Георги. *Разчетен надпис*. София: Народна младеж. [Belev, Georgi. *Razcheten nadpis*. Sofiya: Narodna mladezh, 1976.]
- Белев 1979: Белев, Георги. *Умерена облачност*. София: Български писател. [Belev, Georgi. **Umerena oblachnost**. Sofiya: Balgarski pisatel, 1979.]
- Данчев 1972а: Данчев, Пенчо. Наблюдения над младата ни поезия. Статия първа. // *Септември*, № 1, 1972, с. 55–83. [Danchev, Pencho. 1972a. Nablyudeniya nad mladata ni poeziya. Statiya parva. // *Septemvri*, № 1, 1972.]
- Данчев 1972б: Данчев, Пенчо. Наблюдения над младата ни поезия. Статия втора. // *Септември*, № 2, 1972, с. 65–85. [Danchev, Pencho. 1972b. Nablyudeniya nad mladata ni poeziya. Statiya vtora. // *Septemvri*, № 2, 1972.]
- Димитрова 2017: Димитрова, Елка. Маргиналният интелектуалец. История на понятието. // *Мултикултурализъм и многоезичие. Сборник с доклади от Тринадесетите международни славистични четения – София, 21–23.04.2016. Том 2. Антропология. Литературознание*. Велико Търново: Фабер. [Dimitrova, Elka. Marginalniyat intelektualets. Istoriya na ponyatiето. // *Multikulturalizam i mnogoezichie. Sbornik s dokladi ot Trinadesetite mezhdunarodni slavistichni cheteniya – Sofiya, 21–23.04.2016. Tom 2. Antropologiya. Literaturoznanie*. Veliko Tarnovo: Faber, 2017.]
- Димитрова 2022: Димитрова, Елка. Интелектуалецът и властта (в контекста на българската култура от 1944 – 1989 г.). // *Сборник с материали от Втората международна славистична конференция, посветена на паметта на светите братя Кирил и Методий, 18 май 2022 г. Харков – Шумен: Институт за украински език към НАНУ, ХНПУ „Г. С. Сковорода“, ШУ „Епископ Константин Преславски“* [Dimitrova, Elka. Intelektualetsat i vlastta (v konteksta na balgarskata kultura ot 1944 – 1989 g.). // *Sbornik s materialy ot Vtorata mezhdunarodna slavistichna konferentsiya, posvetena na pametta na svetite bratya Kiril i Metodiy, 18 may 2022 g. Harkov – Shumen: Institut za ukrainski ezik kam NANU, HNPU „G. S. Skovoroda“, SHU „Episkop Konstantin Preslavski“*, 2022.]
- Донков 1977: Донков, Калин. *Риза за ближния*. София: Български писател. [Donkov, Kalin. *Riza za blizhniya*. Sofiya: Balgarski pisatel, 1977.]
- Йосифова 1969: Йосифова, Екатерина. *Късо пътуване*. София: Народна мла-

- деж. [Yosifova, Ekaterina. *Kaso patuvane. Sofiya: Narodna mladezh, 1969.*]
- Кадийски 1979: Кадийски, Кирил. *Небесни концерти*. София: Български писател. [Kadiyski, Kiril. *Nebesni kontserti*. Sofiya: Balgarski pisatel, 1979.]
- Ковачева 1970: Ковачева, Калина. *Трябва да те има*. София: Народна младеж. [Kovacheva, Kalina. *Tryabva da te ima*. Sofiya: Narodna mladezh.]
- Кръстева 2011: Кръстева, Гергина. Иде ли смяна? (Българската лирика от 70-те години на XX век – дискусии в периодичния печат, литературнокритически оценки и литературноисторическо конструиране на периоди, стилове, автори, теми). - https://liternet.bg/publish20/g_krysteva/ide-li-smiana.htm (видяно на 10 май 2023) [Krasteva 2011: Krasteva, Gergina. Ide li smyana? (Balgarskata lirika ot 70-te godini na XX vek – diskusii v periodichniya pechat, literaturnokriticheski otsenki i literaturnoistoricheskko konstruirane na periodi, stilove, avtori, temi). [seen 10.05.2023]
- Кръстева 2012: Кръстева, Гергина. Лирическият глас в поезията от края на 60-те и 70-те години на XX век (сътворяване на тишината, фигури на мелодията, спазми на мълчанието). - https://liternet.bg/publish20/g_krysteva/liricheskiyat-glas.htm (видяно 10 май 2023). [Krasteva 2012: Krasteva, Gergina. Liricheskiyat glas v poeziyata ot kraya na 60-te i 70-te godini na XX vek (satvoryavane na tishinata, figuri na melodyata, spazmi na malchanieto). [seen 10.05.2023]
- Кръстева 2015: Кръстева, Гергина. „Тихата лирика“ – контексти и генеалогия на понятието. // „Тихата лирика“ в българската литература. София, Велико Търново: Кралица Маб, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, Катедра „Българска литература“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Krasteva, Gergina. „Tihata lirika“ – konteksti i genealogiya na ponyatiето. // „Tihata lirika“ v balgarskata literatura. Sofiya, Veliko Tarnovo: Kralitsa Mab, Departament „Nova balgaristika“ na NBU, Katedra „Balgarska literatura“ pri VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2015.]
- Левчев 1983: Левчев, Владимир. *Кой сънува моя живот?* София: Народна младеж. [Levchev, Vladimir. *Koy sanuva moja zhiivot?* Sofiya: Narodna mladezh, 1983.]
- Леонидов 1982: Леонидов, Румен. *И огънят си спомни за искрата*. София: Народна младеж. [Leonidov, Rumen. *I oganyat si spomni za iskrata*. Sofiya: Narodna mladezh, 1982.]
- Неделчев 2015: Неделчев, Михаил. „Тихата лирика“ срещу идеологизираното гръмогласие: Различни гласове, различни аудитории – търсени и намирани. // „Тихата лирика“ в българската литература. София, Велико Търново: Кралица Маб, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, Катедра „Българска литература“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Nedelchev, Mihail. „Tihata lirika“ sreshtu ideologiziranoto gramoglasie: Razlichni glasove, razlichni auditorii – tarseni i namirani. // „Tihata lirika“ v balgarskata literatura. Sofiya, Veliko Tarnovo: Kralitsa Mab, Departament „Nova balgaristika“ na NBU, Katedra „Balgarska literatura“ pri VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2015.]
- Пантелеев 1971: Пантелеев, Димитър. Над стария летопис. // *Пламяк*, № 22, 1971. [Panteleev, Dimitar. 1971. Nad stariya letopis. // *Plamak*, № 22, 1971.]

- Свиленова 1971: Свиленова, Огняна. *Дишат мигове*. София: Народна младеж. [Svilenova, Ogniana. *Dishat migove*. Sofia: Narodna mladezh, 1971.]
- Станков 2015: Станков, Иван. Поетът и тишината. // „Тихата лирика“ в българската литература. София, Велико Търново: Кралица Маб, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, Катедра „Българска литература“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. [Stankov, Ivan. Poetat i tishinata. // „Tihata lirika“ v balgarskata literatura. Sofia, Veliko Tarnovo: Kralitsa Mab, Departament „Nova balgaristika“ na NBU, Katedra „Balgarska literatura“ pri VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2015.]
- Стефанов 1988: Стефанов, Валери. Имената на времето. // *Имената на времето*. София: Народна младеж. [Stefanov, Valeri. Imenata na vremeto. // *Imenata na vremeto*. Sofia: Narodna mladezh, 1988.]
- Христов 1977: Христов, Борис. *Вечерен тромпет*. Варна: Георги Бакалов. [Hristov, Boris. *Vecheren trompet*. Varna: Georgi Bakalov, 1977.]
- Цанев 1968: Цанев, Иван. *Седмица*. София: Народна младеж. [Tsanev, Ivan. *Sedmitsa*. Sofia: Narodna mladezh, 1968.]
- Цанев 1977: Цанев, Иван. *Телеграма*. София: Георги Бакалов. [Tsanev, Ivan. *Telegrama*. Sofia: Georgi Bakalov, 1977.]
- Цанев 1981: Цанев, Иван. *Едничка дума*. Варна: Георги Бакалов. [Tsanev, Ivan. *Ednichka дума*. Varna: Georgi Bakalov, 1981.]
- Dimitrova 2019: Dimitrova, Elka. The One Who Crosses Borders (Theoretical Notes on the Figure of the Intellectual). // *Beyond the Borders. Proceedings of the 10th Joint Meeting of Bulgarian and North American Scholars*, Sofia, June 27-29, 2016. Sofia: Professor Marin Drinov Publishing House of BAS, 2019.
- Dimitrova 2016: Dimitrova, Elka. The Marginal Intellectual. // CAS (Centre for Advanced Study, Sofia), № 8, 2016. <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=659> [seen 14.10.2023.]
- Rae 2020: Rae, Gavin. *Poststructuralist Agency. The Subject in Twentieth-Century Theory*. Edinburg: University Press.